

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

S:t Lars kapell

*Eksjö församling i Eksjö kommun
Jönköpings län, Linköpings stift*

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Byggnadsvårdsrapport 2005:20

Jonas Haas

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

S:t Lars kapell

*Eksjö församling i Eksjö kommun
Jönköpings län, Linköpings stift*

Rapport, foto och ritningar: Jonas Haas. Grafisk design: Anders Gutehall. Tryckning och distribution: Marit Axelsson

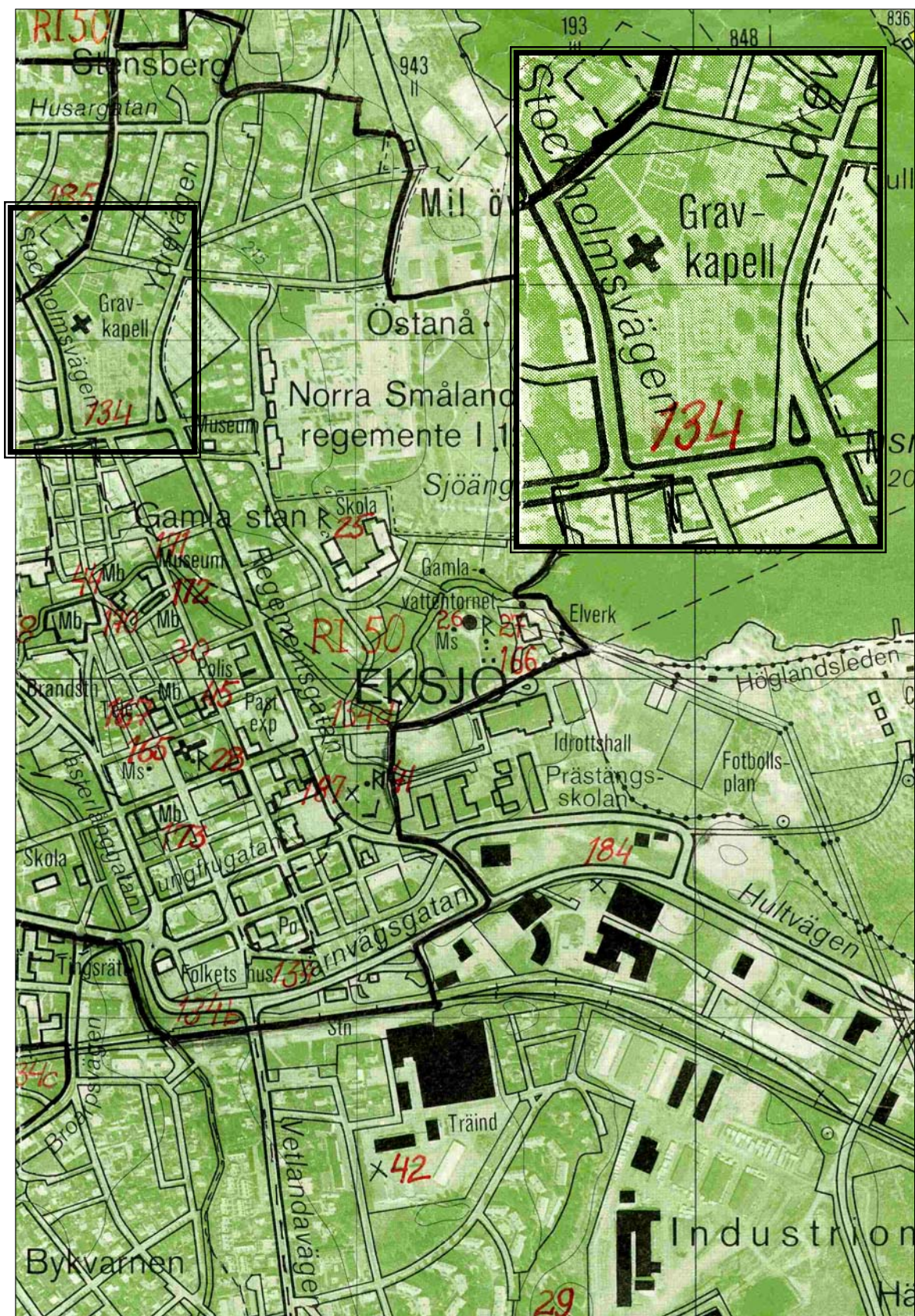
Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2005

Innehåll

Ekonomiska kartan	4
Inledning	5
Bakgrund och omfattning.....	5
Karakteriseringens syfte.....	5
Uppläggning och rapport	5
Kulturhistorisk bedömning	5
Sammanfattande beskrivning.....	6
Beskrivning.....	7
Kulturhistorisk karakterisering och bedömning	10
Sammanfattning	10
Händelsehistorik	11
Källhänvisningar	12
Tekniska och administrativa uppgifter	12

Figur 1. Utdrag ur ekonomiska kartans blad Eksjö 6F8a, 1992. Skala 1:10 000

Inledning

Bakgrund

På uppdrag av Linköpings stift genomför Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer inom stiftets del av Jönköpings län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004 och det beräknas att avslutas under år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkobyggnaderna och kyrkogårdarna som omfattas av Kulturminneslagen. Lagen gäller de kyrkobyggnader, kapell och kyrkogårdar som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarna syftar till att lyfta fram kyrkans och kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden, att få en överblick av stiftets kyrkobestand och kyrkogårdar samt att sammanställa den enskilda kyrkans och kyrkogårdens historia. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete och i de vård- och underhållsplaner som församlingarna arbetar med att ta fram. Inventeringarna ska vidare kunna användas i handläggningen av kyrkoantikvariska ärenden och för att bedöma var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en historik över kyrkobyggnaden, beskrivning av exteriör och interiör, fotografier och en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkans byggnadshistoria. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast ett litet antal bilder använts i rapporten. Linköpings stift, inklusive respektive församling, samt läns museet har rätt att fritt bruka fotografierna. För varje kyrka och kyrkogård skrivs vardera en delrapport med en kortfattad beskrivning av kyrkomiljön och en mer omfattande över kyrkan. För varje kyrka och kyrkogård görs en sammanfattande kulturhistorisk bedömning där de kulturhistoriska värdena lyfts fram. Förutom delrapporten görs delar av inventeringsmaterialet tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Den kulturhistoriska bedömningen görs i samarbete med representanter från Linköpings stift, Länsstyrelsen i Jönköping, Östergötland och Kalmar samt läns museerna i Kalmar och Linköping. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkas och kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkor i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda byggnadsdetaljer utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karakteriseringen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Fältarbete och rapporter har utförts av antikvarie Jonas Haas vid Jönköpings läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Sammanfattande beskrivning

Fastighetsbeteckning: Eksjö Åkerslund 1
Eksjö socken, Eksjö kommun, Vedbo och Ydre kontrakt, Eksjö församling, Linköpings stift, Jönköpings län.

S:t Lars kapell vid Eksjö stadskyrkogård uppfördes 1962 och ersatte ett begravningskapell från 1894 på samma kyrkogård. Arkitekt var Kurt von Schmalensee och Eksjö stadsarkitekt Börje Stigwall, von Schmalensee gjorde de första ritningarna som Stigwall senare följde. Kapellet består av två enkla byggnadskroppar i vinkel med bärande väggar i rött tegel. Taket är lagt med kopparplåt och fasaderna är sparsamt artikulerade med fönsterslitsar, kors i metall och mönstermurning. Den enskeppiga kapellsalen är orienterad mot norr med en korvägg av kalkstensmosaik och ett korfönster mot öster av konstnärinnan Julia Lüning. Väggar är murade av rött tegel, snickerier och inredning i vitlaserad ek och golvet lagt med ölandskalksten. Kapellet har inte genomgått några större renoveringar eller ändringar sedan den uppfördes, men orgeln byttes 1988 ut och i samband med det putsades delar väggen därbakom för akustikens skull. Mindre ombyggnader av sidobyggnaden genomfördes i slutet av 1990-talet i samband med uppförandet av en personalbyggnad väster om kapellet. Armatyr och stolstopning har ändrats i senare tid.

På grund av sina arkitektoniska kvaliteter omfattas S:t Lars kapell sedan 1990 av Kulturminneslagen 4 kap. 3§ enligt särskilt beslut från Riksantikvarieämbetet.

Gamla gravkapellet uppfördes 1894 i nygotisk stil med röd granit, skifferklätt tak och spetsbågefönster. Kapellet revs 1963 när det nuvarande stod färdigt. Gravhällar som stod uppställda i kapellet förflyttades till Eksjö kyrka och finns idag bla uppställda i vapenhuset.

Beskrivning

Socknen

S:t Lars kapell ligger i Eksjö stad och socken, i kommunens nordvästra del. Socken ligger i en höglänt och framför allt i norr och öster backig bygd. I söder och väster är marken mindre kuperad. Skog dominerar arealen till 67% (1986) medan 15% täcks av åkermark. Staden Eksjö växte fram under 1300-talet, ca 500 meter sydväst om dagens centrum. 1568 brann staden ner men återuppbyggdes, och 1856 brann stora delar av den södra delen ner igen. Södra delen återuppfördes med tidsenlig stadsplan med fler och bredare gator. Norra delen behöll sin senmedeltida stadsplan med långgator och smalare gränder Eksjö undslapp efterkrigstidens stora centrumombildning och visar idag upp en unikt välbevarad stadskärna med stadsgårdar och träbebyggelse. Stora delar av Eksjö stad är idag byggnadsminnesförklarad.

Kyrkomiljön

S:t Lars kapell ligger i nordvästra delen av Eksjö stads kyrkogård. Kyrkogården anlades 1842 norr om stadens tullar och ersatte då den gamla kyrkogården i anslutning till stadskyrkan vid Stora Torget. Kyrkogården har utvidgats ett flertal gånger och präglas idag av grusgravar omgärdade av stenramar eller häckplanteringar. Sydväst om kapellet står en klockstapel som uppfördes 1966 och ritades av Börje Stigwall, med två nygjutna klockor. Väster om kapellet ligger en personalbyggnad uppförd 1996 som ansluter i material och detaljer till kapellet.

Eksjö stadskyrkogård lades ut 1842 då den gamla kyrkogården vid kyrkan togs ur bruk. Kyrkogården, idag kallad S:t Larskyrkogården, har utvidgats i etapper och präglas av en stor andel grusgravar, omgärdade av stenramar, häckplanteringar eller gjutjärnsstaket. S:t Lars kapell ligger i kyrkogårdens nordvästra del

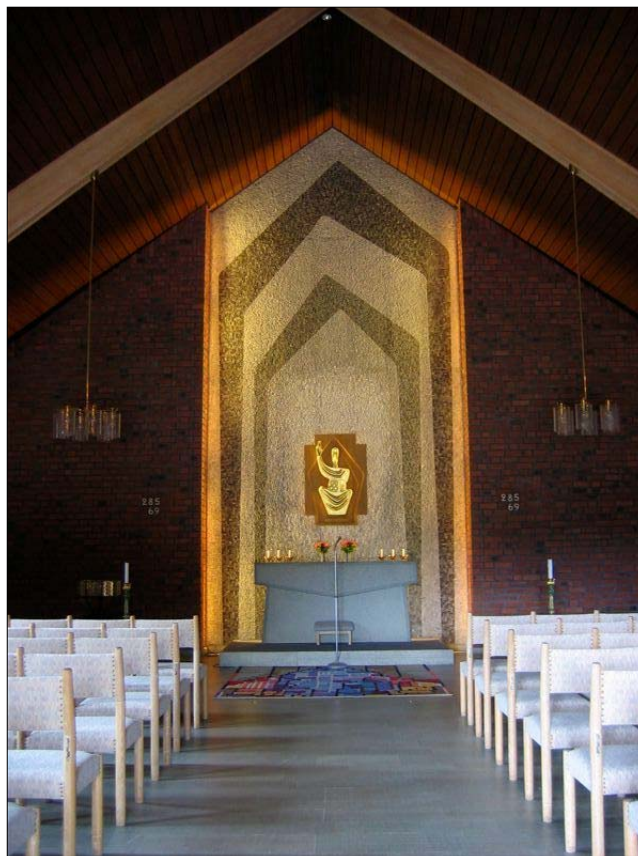
Kyrkobyggnaden

S:t Lars kapell är uppfört i en våning med källare. Kapellet präglas av två samlade och volymiskt enkla byggnadskroppar, lagda i vinkel mot varandra. Den låga byggnadskroppen ligger an mot kapellet som en klostergång till en kyrka och bildar i vinkeln däremellan en stenlagd ”klostergård”. Gården som på de två övriga sidorna omgärdas av en halvmur ligger 2-4 trappsteg upphöjd från omgivande mark.

Ytterväggarna är murade med oregelbundet rödbränt tegel från Husaby i munkförband med springande kopp, mörkt avfärgade fogar. Taket är klätt med kopparplåt med stående fogar och saknar takutsprång. Kapellet är orienterat i nord-sydlig riktning med koret i norr och ingången i söder. Södra gaveln som är byggnadens huvudfasad är uppdelad i tre vertikala fält och huvudingången ligger indragen i det mittersta framspringande partiet. Entrén utgörs av en pardörr klädd med kopparplåt. Gaveln artikuleras i övrigt endast av tre kors i olika storlek över ingången, utförda av konstnär Sune Rooth. Väggen mot öster är sluten och artikuleras endast av sparsamt utplacerade fönsterslitsar; en till trapphuset och fem sammanhängande till korets fönster i norr. På norra gaveln finns ett grekiskt kors, mönstermurat i ett svagt framspringande rullskift. Här finns även i den mindre byggnadskroppen en ingång till sakristian och en nedfart till kistrummet i källaren. I vinkeln mellan den stora och lilla byggnadskroppen finns en upphöjd, mur-omgärdad och stensatt trädgård. Trädgården är starkt stiliserad, markytan består av smågatsten i ett kvadratisk mönster med plantering av marktäckande grönska och blommor samt ett mindre träd. Från kyrkosalen vetter höga fönster i treakbågar.

Invändigt präglas kapellet av få och enkla naturmaterial. Kapellsalen är enskeppig med ett rakslutet kor i norr. Invändigt är väggarna murade liknande som exteriören, dvs rött flammigt husabytegel i munkförband med springande kopp. Taket är klätt med rödbrunt laserad furu och bärs upp av spantliknande takstolar bestående av ekklädda limträbalkar. Dessa är vitkalkade liksom all övriga träinredning – läktarbröstning, fönster, stolar, dörrar. De ursprungliga träspånsarmaturerna, liksom sjögrässitsarna på stolarna, var en del av denna enhetliga materialbehandling som nu bytts ut mot glas och mässingsarmatur respektive textilstoppning. Golvet är lagt med grå kalksten.

Altaret utgörs av ett enkelt bord i grå hunnebostrandsgranit, slåthuggen och polerad i kanterna. Altarväggen är en naturstensmosaik av konstnär Sune Rooth, som också gjort altarbordet framför och Kristusfiguren i förgylld koppar på altarväggen. Vid östra väggen i koret finns en glasmålning av konstnärinnan Julia Lünig, föreställande livsträdet med bibelcitat. Glasmålningen består av hugget färgat glas inmurat med cementfogar som utfördes av N P Ringströms AB. Fönstret har direkt varit förebild för kormattan som utfördes av

Interiören präglas av ett fåtal naturmaterial i en begränsad färgskala. Altarväggen med Kristusfigur och altarbord är utförda av konstnär Sune Rooth 1962. Vy mot norr.

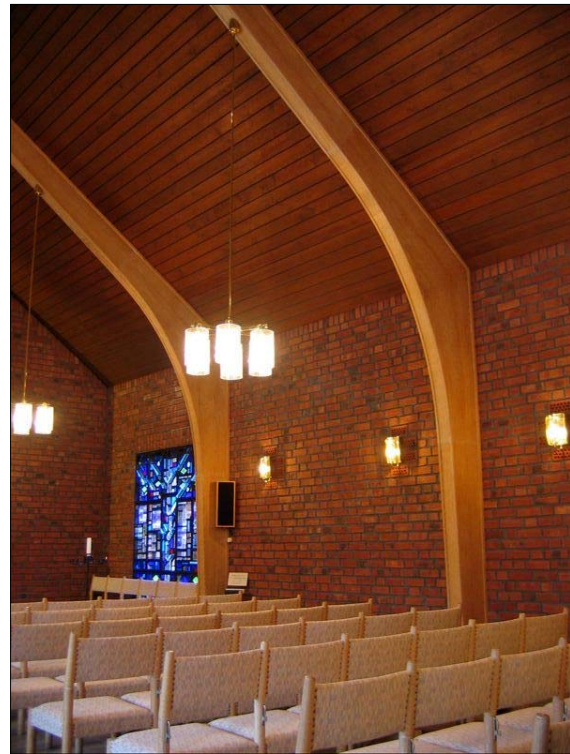
textilkonstnärinnan Ing-Mi Vannerus-Rydgarn och skänktes till kapellet 1978. Golvlyusstakarna i klassiserande stil är utförda under 1980-talet.

Orgeln är byggd av den danska orgelfirman Bruno Christensen & Sønner ApS i Tinglev i Danmark och ersatte en Mårtenssonorgel som såldes till Haurida kyrka.

Sidobyggnaden med sakristia, kapprum och toaletter utmed en korridor ligger som ”klostergång” i förhållande till kyrkorummet. Denna del var under 1990-talet föremål för en smärre invändig ombyggnad.

Korfönster mot öster, föreställande livsträdet av konstnärinnan Julia Lüning, 1962. Kormattan är vävd av Inga-Mi Vannerus-Rydgarn och anknyter till glasmålningen.

Del av takstolen klädda med vitkalkad ek, i enlighet med stolsinredning, fönsterbågar mm. Armaturen i glas och mässing är nyare och ersatte träspånsarmatur. Taket består av mörklaserad furu.

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

S:t Lars kapell i Eksjö uppfördes 1962-63 efter ritningar av Kurt von Schmalensee och Börje Stigwall. Kyrkan föregår många av de stadsdelskyrkor som uppfördes i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Byggnaden är föga förändrad och befinner sig i ett nära ursprungligt skick med höga autenticitetsvärden. De rena och enkla byggnadskropparna är här delar av en arkitektoniskt mycket medveten rumsbildning och volymbehandling. Detta tar sig konkreta uttryck genom bland annat samlade byggnadsvolymer, avsaknad av takutsprång, sparsam fasaddekor i låg relief och indragna entrépartier.

Både invändigt och utvändigt är kapellet väl samlat även materialmässigt. I exteriören syns endast trä, tegel och koppar, och vid den sk ”klostergården” består stenväggen av kalksten och granit i form av smågatsten. Ursprungstanken har varit att interiören även ska vara så samlad som möjlig genom få material och en samspelt och naturlig färgskala, bestående av vitlaserat trä, grå natursten, rödbrunt tegel och rödbrunt laserad takpanel. Endast glasmålerifönstret bryter av från färgskalan, utformad av Julia Lünning. Altarväggen och altarbord utformades av konstnär Sune Rooth.

Sammanfattning

- Samlade och enkla, obrutna byggnadsvolymer är ett medvetet arkitektoniskt uttryck och värdefulla för upplevelsen.
- Få material i exteriören medverkar till den samlade karaktären: koppar, trä och tegel.
- Rumsbildningen i vinkeln mellan byggnadskropparna är en medvetet skapad ”klostergård” med samma gestaltningsmässiga princip; få material och enkla former. Halvmuren är även en viktig del av detta rum.
- Interiören hålls ihop genom att huvudsakligen bestå av endast fyra material; grå natursten, rött tegel, vitlaserat trä och varmt brunlaserat trä.
- Det finns en tidsmässig och gestaltningsmässig enhet i interiören som är viktig för upplevelsen av de arkitektoniska kvaliteterna.
- Byggnaden har genom få förändringar och stor andel bevarade ursprungsmaterial ett högt autenticitetsvärde.

Upphöjd och omgärdad i vinkeln mellan kapellsalen och ekonomitrymmena ligger ”klostergården”, gestaltad efter samma princip om enkelhet i material och former. Vy mot

Händelsehistorik

- 1894 Nybyggnad. Ett nygotiskt kapell i röd granit uppfördes på Eksjö griftegård av byggmästare Carl Pettersson. (*Eksjöortens kyrkor*, 1895)
- 1959 Ritning. Förslagsritningar framtagna av arkitekt Kurt von Schmalensee och Börje Stigwall. Ritningarna godkändes 1960. (JLST)
- 1962 Nybyggnad – kyrkan i sin helhet. Arkitekt Börje Stigwall. (SMT 9 februari 1963)
- 1963 Rivning. Efter diskussioner sedan 1954 revs det gamla kapellet i samband med att det nya uppfördes. (SMT, 13 december 1962)
- 1966 Nybyggnad. Klockstapel uppförs och två nya klockor invigda, arkitekt var Börje Stigwall. (SMT 28 november 1966)
- 1973 Fast inredning – dopfunt. Dopfunt tillverkad av stål och gjutet glas av konstnär Tom Möller, Lindshammars glasbruk. (Andersson, 1992)
- 1988 Fast inredning – orgel. Ny orgel från Bruno Christensen & Sønners Orgelbyggeri, Danmark. Den ursprungliga Mårtenssonorgeln från 1962 såldes till Haurida kyrka. (JLST)
- 1988 Ändring – ombyggnad, interiör. Södra väggen på orgelläktaren putsades och målades för att få bättre akustik. (Andersson, 1992)
- 1989 Teknisk installation. Ursprunglig belysningsarmatur av trä med furuspån byttes ut mot armatur av glas och mässing. (Andersson, 1992)
- 1990 Beslut om skyddsföreskrifter. Kyrkan beslutas omfattas av KML 4 kap. 3 §. (JLST)
- 1996 Ändring – ombyggnad, interiör. Delar av kransrum togs i anspråk för att utvidga sakristia och inreda handikapptoalett och väntrum, enligt ritningar från Eksjö Byggprojektering AB. Ny källarnedfart på norra sidan. Samtidigt uppförs en personalbyggnad väster om kapellet av samma firma. (JLST)
- 2004 Omklädsel av stolar i bänkrader, stolarna hade ursprungligen rottingflätade sitsar och ryggar. (JLST och SMT 9 februari 1963)

Källhänvisningar

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA's arkiv. (JLST)

Sammanställning av Eksjö kyrkoråds protokoll från 1942-1996, Jan Erik Andersson (JEA)

Litteratur

Andersson, J E, *Eksjö kyrka*, Eksjö 1985.

Andersson, J E *Eksjö församling, S:t Lars kapell och skogskapellet*, 1992

Carlsson, Sten L., *Sveriges kyrkoglar*, Lund 1973.

Hagberg, Lars Å, *Eksjö kyrka 1889-1989*, Jönköping 1989.

Hagberg, Lars Å, *Eksjö kyrka, ombyggnad, mer ingripande renoveringar och övriga förändringar i exteriör och interiör 1889-1972*. Stencil 1979.

Hagberg, Lars Å, *Eksjö 1800-tal*, Jönköping 1988.

Smålandstidningen, sprida klipp under 1963 (SMT)

Swartling, Ingrid, *Eksjö kyrka*, Linköpings stiftsråds kyrkoberivningskommitté, Linköping 1965

Syllner-Gustafsson, M, *Kulturminnesvårdsprogram för Eksjö kommun*, antaget 1986. Ej i tryck.
Våra kyrkor och griftegårdar i ord och bild, del I, utgiven av Eksjö-Nässjö och Sävsjötidningen, Eksjö 1924.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: B101/03

Beställare: Linköpings stift

Fastighetsägare: Eksjö församling, Svenska kyrkan

Rapportansvarig: Jonas Haas

Foto: Jonas Haas

Län: Jönköpings län

Kommun: Eksjö kommun

Socken: Eksjö socken

Fastighetsbeteckning: Eksjö Åkerslund 1

Belägenhet: Ekonomiska kartans blad Eksjö 6F8a, 1992

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv